

Περίληψη - Summary

Δουλφής Γεώργιος: «Η εικόνα της Σπάρτης και της Λακωνίας από τη ρωμαϊκή κατάκτηση έως την ύστερη αρχαιότητα μέσω των κιονοκράνων. Τυπολογία-Μορφολογία-Τοπογραφικά συμφραζόμενα»

Η διατριβή αποτελείται από πρόλογο, ένα εισαγωγικό κεφάλαιο, δύο κύρια, ένα επιλογικό και ένα συμπερασμάτων, βιβλιογραφία, παραρτήματα, καταλόγους, χάρτες και πίνακες. Στο εισαγωγικό κεφάλαιο εξετάζεται η μεθοδολογία της εργασίας και το ιστορικό περίγραμμα των περιόδων που αυτή καλύπτει. Συγκεκριμένα, αφού παρουσιάζονται η αφετηρία και ο σκοπός της διατριβής, εντοπίζονται τα προβλήματα που εν μέρει προσδιόρισαν την οργάνωση της έρευνας, δηλαδή οι περιορισμοί που θέτουν οι προγενέστερες έρευνες τόσο για την τοπογραφία της ρωμαϊκής και υστερορωμαϊκής Λακωνίας όσο και για τα κιονόκρανα γενικά, οι δυσκολίες που αφορούν στην προέλευση των μελών και στη σύνδεση των τοπογραφικών δεδομένων με τα κιονόκρανα, καθώς και τα όρια που θέτει η ίδια η μελέτη των μελών. Ακολουθώς, τίγονται ορισμένα ζητήματα ορολογίας και προτείνονται συγκεκριμένες επιλογές σε αμφισβητούμενους όρους για επιμέρους στοιχεία της δομής του ιωνικού κιονοκράνου, για τα καλαθόσχημα κιονόκρανα –στα οποία εντάσσονται τα κορινθιακά, τα κορινθιάζοντα, τα κιονόκρανα με φύλλα άκανθας, υδροχαρή και αύλακες, και τα όμοια, αλλά και για τα ακόσμητα καλαθόσχημα, τα οποία φέρουν σχεδόν εξίσου στοιχεία των καλαθόσχημων και των δωρικών κιονοκράνων. Τέλος, τίθενται τα γεωγραφικά και χρονολογικά όρια της εργασίας, και τεκμηριώνεται η οριοθέτηση αυτή κυρίως βάσει των ιστορικών δεδομένων.

Στο δεύτερο μέρος του εισαγωγικού κεφαλαίου διαγράφεται συνοπτικά το ιστορικό περίγραμμα της εργασίας, από τον 2ο αι. π.Χ., οπότε η Σπάρτη και η Λακωνία τίθενται σταδιακά υπό τον έλεγχο των Ρωμαίων, μέχρι και τον 5ο αι. μ.Χ., όταν ο Χριστιανισμός επικρατεί στον ελλαδικό χώρο, νέα διοικητικά και οικονομικά κέντρα δημιουργούνται και το αυτοκρατορικό ενδιαφέρον απομακρύνεται από την υπό εξέταση περιοχή. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ζήτημα της τομής ανάμεσα στη ρωμαϊκή και την υστερορωμαϊκή περίοδο της Λακωνίας, η οποία προτείνεται να τοποθετεί στα μέσα του 4ου αι. μ.Χ., κρίνοντας από τα διαθέσιμα ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα. Η περιοδολόγηση αυτή –με τις επιμέρους υποπεριόδους – ακολουθείται και στα κύρια κεφάλαια, της τοπογραφίας και των κιονοκράνων. Στο τέλος αυτού του δεύτερου μέρους επισυνάπτεται σύντομο υποκεφάλαιο για τη λειτουργία των λακωνικών λατομείων κατά τους ρωμαϊκούς και υστερορωμαϊκούς χρόνους.

Το πρώτο κύριο κεφάλαιο αφορά στην τοπογραφία της ρωμαϊκής και υστερορωμαϊκής Λακωνίας. Στόχος του κεφαλαίου είναι να παρουσιαστούν κατά πόλη και είδος τα κτήρια που έφεραν ή θα μπορούσαν να φέρουν

κιονόκρανα. Ως κριτήριο τίθεται η μνημειακότητα των κτηρίων, δημόσιων και ιδιωτικών, όπως αυτή προκύπτει είτε από το είδος τους, λ.χ. στοές, ναοί κ.λπ., είτε από την ανασκαφική τεκμηρίωσή της, μέσω λ.χ. ευρημάτων ορθομαρμάρωσης, μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών ή και ψηφιδωτών δαπέδων, καθώς αυτά συναντώνται σε κτήρια που αναμενόμενο είναι να έφεραν και κιονόκρανα. Απώτερος στόχος είναι μέσω της παρουσίασης των τοπογραφικών και κτηριολογικών συμφραζομένων, να μπορέσει να δικαιολογηθεί – ή όχι – ο πολύ μεγάλος αριθμός κιονοκράνων που έχουν εντοπιστεί στη Λακωνία, και να προκύψει η εικόνα της. Εξετάζονται 18 σημαίνουσες πόλεις σε αξιολογική σειρά (Σπάρτη, Γύθειο, Καρδαμύλη, Βοιαί, Ασωπός, Τευθρώνη, Ακρίαι, Οίτυλος, Πλείαι/Απιδέα, Λεύκαι, Επίδαυρος, Λιμηρά, Ζάραξ, Λας, Πύρριχος, Τάιναρρον, Καινήπολις, Αίγιλα, Θουρία) και άλλες μικρότερες θέσεις κατά γεωγραφική διάταξη. Από όλες αυτές τις θέσεις παρουσιάζονται αγορές, ιερά και ναοί, οικοδομήματα θεαμάτων, γυμνάσια, στοές, οδοί με κιονοστοιχία, βασιλικές, νυμφαία, βεσπασιανές, λουτρά, επαύλεις και οικίες, ταφικά κτήρια και αδιάγνωστα μνημειακά κτήρια. Μοναδικά είναι ένας υδατόπυργος και μία πιθανή συναγωγή. Σε κάθε υποκεφάλαιο πόλης προτάσσεται σύντομο εισαγωγικό σημείωμα ενώ στο τέλος εξετάζονται τυχόν περιιαστικές θέσεις. Σύντομος λόγος γίνεται για τα ανιχνεύσιμα οικοδομικά προγράμματα της Σπάρτης. Η κύρια πηγή πληροφοριών για το κεφάλαιο της τοπογραφίας είναι το Αρχαιολογικόν Δελτίον και άλλες, ανασκαφικού χαρακτήρα κυρίως, δημοσιεύσεις, καθώς τα κτήρια δεν έχουν δημοσιευθεί συστηματικά, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Το πλήθος των παρουσιαζομένων κτηρίων στη Σπάρτη και τη Λακωνία ανέρχεται σε 282.

Το δεύτερο κύριο κεφάλαιο αφορά στη μελέτη των κιονοκράνων, στη συντριπτική τους πλειονότητα παντελώς αδημοσίευτων, η οποία πραγματοποιήθηκε δι' αυτοψίας, με μετρήσεις και πλάγιο φωτισμό για την πληρέστερη τεκμηρίωσή τους ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, λόγω των συνθηκών φύλαξής τους σε απρόσιτα μέρη, από φωτογραφίες είτε της οικείας Εφορείας Αρχαιοτήτων Λακωνίας είτε ιδιωτικών αρχείων. Εξετάστηκαν και περιγράφονται συνολικά 855 μέλη και θραύσματα μελών, 181 δωρικά, 375 ιωνικά, 280 καλαθόσχημα και 19 ψευδεπίκρανα παραστάδων, τα οποία κατατάσσονται τυπολογικά και τεχνοτροπικά και γίνεται προσπάθεια να χρονολογηθούν.

Στην αρχή του κεφαλαίου προτάσσεται ένα εισαγωγικό υποκεφάλαιο για τους ρυθμούς κατά την ελληνιστική εποχή ώστε να γίνουν σαφέστερα τα χρονολογικά κριτήρια για τα μέλη της ρωμαϊκής περιόδου. Ακολουθεί η εξέταση των δωρικών κιονοκράνων, τα οποία, ύστερα από τα απαραίτητα εισαγωγικά και χρονολογικά κεφάλαια, κατηγοριοποιούνται τυπολογικά σε πέντε κύριες –και άλλες δευτερεύουσες– κατηγορίες: αρχαϊστικά, κανονικά, τοσκανικά, με εγκοπή και αδιάγνωστα. Τα ιωνικά κιονόκρανα, στα οποία προτάσσεται σύντομο εισαγωγικό κεφάλαιο, κατηγοριοποιούνται επίσης σε πέντε κύριες κατηγορίες, κανονικά, με κάλυκες, σχηματικά, με συμφυές επίθημα και αδιάγνωστα, και σε πλήθος υποκατηγοριών. Ιδιαίτερα για τα κανονικά, διερευνώνται επιπλέον οι επιμέρους τυπολογικές διαφοροποιήσεις

τους, ως προς τον άβακα, τον εχίνο και τον διάκοσμό του, την αύλακα, τις έλικες, τα προσκεφάλαια και τους κροτάφους. Ακόμη, γίνεται προσπάθεια να ενταχούν τα μέλη στις ήδη γνωστές στην έρευνα τεχνοτροπικές κατηγορίες των κανονικών ιωνικών κιονοκράνων, δηλαδή την αττική, τη μικτή αττική-ασιατική, την ασιατική, την ιταλική και τη θασιακή, ενώ στο τέλος επιχειρείται ο προσδιορισμός των γωνρισμάτων της για πρώτη φορά εδώ παρουσιαζόμενης λακωνικής τεχνοτροπίας. Ακολούθως, τα καλαθόσχημα κιονόκρανα διακρίνονται σε επτά κύριες τυπολογικές κατηγορίες, κανονικά, με φύλλα άκανθας και υδροχαρή ή/και λογχόσχημα, με άκανθες μόνο, με υδροχαρή και λογχόσχημα μόνο, με αύλακες, ακόσμητα και αδιάγνωστα. Τέλος, παρουσιάζονται ξεχωριστά τα ψευδεπίκρανα παραστάδων διακρινόμενα σε δύο κατηγορίες, κανονικά κορινθιακά και με έμβλημα. Σε κάθε έναν από τους τρεις ρυθμούς κιονοκράνων υπάρχουν ξεχωριστά υποκεφάλαια στα οποία γίνονται παρατηρήσεις για το υλικό των μελών, τη λειτουργία τους και την τεχνολογία τους. Ως προς τη λειτουργία τους, γίνονται παρατηρήσεις για τις τάξεις μεγέθους των μελών και τη δομική ή άλλη, λ.χ. την αναθηματική, χρησιμότητά τους. Ως προς την τεχνολογία τους, σχολιάζονται ιδιαίτερος τα ημίεργα μέλη, τα ίχνη εργαλείων, οι χαραξίς, η συνδεσμολογία και η αρμογή τους, ο τυχόν γραπτός ή μεταλλικός διάκοσμός τους, η χρήση επιχρίσματος, οι επισκευές και, τέλος, οι επιγραφές που ενίοτε απαντούν στα μέλη, είτε πρόκειται για υπογραφές εργαστηρίων είτε για τεκτονικά σημεία.

Ακολουθεί ένα επιλογικό κεφάλαιο, στο οποίο εξετάζονται συνοπτικά τα τοπογραφικά στοιχεία και τα κιονόκρανα που προσδίδουν στον 6ο αι. μ.Χ. τον χαρακτήρα μεταβατικής περιόδου για τη Σπάρτη και τη Λακωνία. Έτσι, γίνεται σαφέστερη η ενότητα της περιόδου που εξετάστηκε στην εργασία και δίνεται η εικόνα της νέας εποχής που εγκαινιάζεται.

Τελευταίο είναι το κεφάλαιο των συμπερασμάτων που αποτελείται από τρία υποκεφάλαια. Στο πρώτο συνοψίζεται η μνημειακή τοπογραφία της ρωμαϊκής και υστερορωμαϊκής Λακωνίας, παρατίθενται δύο συγκεντρωτικοί πίνακες και διατυπώνονται οι βασικές διαπιστώσεις που προκύπτουν από την εξέτασή τους. Καταρχάς, διαπιστώνεται ότι ο αριθμός των μνημειακών κτηρίων είναι γενικά μεγάλος και η ποικιλία τους ενδιαφέρουσα. Διατυπώνονται επίσης κρίσεις για τη συμβολή των διαφόρων κτηρίων στην εικόνα της Σπάρτης και της Λακωνίας, καθώς αυτά επιτρέπουν μία πολυπρισματική θεώρηση των λακωνικών πόλεων, ως συντηρητικών-ελληνικών, ως τυπικών-ελληνιστικών, ως πρωτοποριακών-ρωμαϊκών, ακόμη και ως εξωτικών σε λίγες περιπτώσεις. Επιπλέον, ιδιαίτερα για τη Σπάρτη, τονίζεται ότι πολλά από τα μνημειακά της κτήρια συμβάλλουν στην εικόνα της πόλης ως πόλης-μουσείου. Όσον αφορά στη χρονολογική τους κατανομή, προκύπτει από την εργασία ότι στη Σπάρτη συγκεκριμένα υπερέρχουν σαφώς τα ρωμαϊκά (53 χαρακτηριζόμενα γενικά ως «ρωμαϊκά» και 101 πρόιμα έως ύστερα ρωμαϊκά έναντι 20 υστερορωμαϊκών) ενώ ανάμεσα στα ικανοποιητικά χρονολογημένα ρωμαϊκά κτήρια φαίνεται πως υπερτερούν τα ύστερα ρωμαϊκά (53 έναντι 23 πρόιμων και 25 μέσων). Επίσης, κρίνοντας από τα είδη κτηρίων που απαντούν στη Σπάρτη αλλά και το Γύθειο, επισημαίνεται η

πρωτοκαθεδρία της ατομικής πρωτοβουλίας έναντι των σχεδόν ανύπαρκτων δημόσιων οικοδομικών προγραμμάτων καθώς και μερικές περιπτώσεις αυτοκρατορικού ή έστω κρατικού ενδιαφέροντος.

Στο δεύτερο υποκεφάλαιο διατυπώνονται τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη των κιονοκράνων και παρατίθενται τρεις συγκεντρωτικοί πίνακες και τέσσερα γραφήματα. Αρχικά, επισημαίνεται ότι, παρότι η μεγάλη πλειονότητα των μελών είναι άγνωστης προέλευσης, εντούτοις είναι σαφές πως τα περισσότερα μέλη προέρχονται από τη Σπάρτη (174, με δεύτερο το Γύθειο με μόλις 12 βέβαια μέλη). Ακολούθως διαπιστώνεται η αναμενόμενη υπεροχή των κανονικών τύπων των τριών ρυθμών. Τονίζονται, όμως, και οι αξιοσημείωτες εξαιρέσεις, όπως η κυριαρχία των καλαθόσχημων με φύλλα άκανθας και υδροχαρή έναντι των κανονικών κορινθιακών, και διατυπώνονται πιθανές ερμηνείες των εν λόγω προτιμήσεων. Ακόμη, αναδεικνύονται οι σπάνιες περιπτώσεις και κυρίως οι πιθανές λακωνικές πρωτοτυπίες αλλά και οι ενδεχόμενες σχέσεις με άλλα κέντρα παραγωγής κιονοκράνων, που κυμαίνονται από την απλή επίδραση μέχρι και την πλήρη μίμηση ή και την εισαγωγή μελών, ιδίως όταν έχει χρησιμοποιηθεί υλικό με προέλευση εκτός Λακωνίας. Ως προς τη χρονολόγηση των μελών, διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα εξ αυτών χρονολογούνται στη μέση ρωμαϊκή περίοδο καθώς και ότι τα δωρικά σταδιακά αντικαθίστανται από τα ιωνικά και εντέλει κυριαρχούν τα καλαθόσχημα. Το υλικό των μελών, κατεξοχήν ντόπια λακωνικά μάρμαρα, σε συνδυασμό με την αναγνώριση ημίεργων μελών, μαρτυρά τη λειτουργία τοπικών εργαστηρίων παραγωγής κιονοκράνων, η οποία μπορεί περαιτέρω να φωτιστεί από τις σχετικές τεχνολογικές παρατηρήσεις που γίνονται επί των μελών. Τέλος, ως προς τη λειτουργία τους, επισημαίνεται ότι πρόκειται κυρίως για μικρά και μεσαία μέλη που θα χρησιμοποιήθηκαν κατεξοχήν σε ιδιωτικά ή μικρά δημόσια κτήρια.

Τέλος, στο τρίτο υποκεφάλαιο συμπερασμάτων συντίθεται η εικόνα της Σπάρτης και της Λακωνίας όπως αυτή προκύπτει από τη συνδυασμένη και αντιπαραβαλλόμενη εξέταση της τοπογραφίας και των κιονοκράνων. Προηγείται η επισήμανση της ιδιαίτερης σημασίας που μπορεί να έχει η μελέτη ενός τόπου που συνδυάζει την παραγωγή των κιονοκράνων και τη χρήση τους σε συγκεκριμένα κτήρια, ιδιαίτερα όσον αφορά τα ελλαδικά δεδομένα. Ακολούθως, αναγνωρίζεται ο ιδιαίτερα μνημειακός χαρακτήρας της εικόνας της Σπάρτης - αλλά και άλλων θέσεων - όπως αυτός προκύπτει από τη μελέτη κτηρίων και κιονοκράνων. Αν και εξετάζεται το ενδεχόμενο εξαγωγής κιονοκράνων, παρατηρείται ότι αυτή θα ήταν μάλλον περιορισμένη. Τέλος, ανιχνεύεται η ταυτότητα της εικόνας της Σπάρτης και της Λακωνίας, η οποία διαγράφεται πολυπρισματική, με κάθε πρίσμα να συμβάλει σε διαφορετικό βαθμό στο τελικό αποτέλεσμα. Τα πρίσματα αυτά είναι η ελληνορωμαϊκή κοινή πολιτιστική μορφολογική «γλώσσα», η μικρασιατική «διάλεκτος», το λακωνικό «ιδίωμα», και ορισμένα «δάνεια», κυρίως το αττικό, το θασιακό, το ιταλικό και το κωνσταντινουπολιτικό, ενώ δεν λείπουν οι εξωτικές «πινελιές», όπως η αιγυπτιαζούσα. Εντέλει, διαπιστώνεται ότι η εικόνα αυτή είναι η εικόνα μιας ρωμαϊκής περιφέρειας σε

ακμή, η οποία αντιστρέφει πλήρως τη γνωστή θουκιδίδεια ρήση για την εικόνα της κλασικής Σπάρτης.

Ακολούθως, παρατίθεται η σχετική βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε και τα τρία παραρτήματα που κρίθηκαν απαραίτητα ως επικουρικά στην παρουσίαση του υλικού, δηλαδή ένας πίνακας αντιστοίχισης των ήδη δημοσιευμένων μελών με τους αριθμούς καταλόγου της διατριβής, ένας πίνακας αντιστοίχισης μελών και κτηρίων, και ένας κατάλογος με τις οδούς της Σπάρτης που απαντούν στις παλαιότερες ανασκαφικές εκθέσεις με ονομασίες διαφορετικές από τις σημερινές τους.

Η διατριβή περιλαμβάνει ακόμη έναν συνοπτικό κατάλογο των τοπογραφικών δεδομένων που αξιοποιούνται στη διατριβή, στον οποίο παρατίθενται κατά πόλη και τύπο κτηρίου, συνοδευόμενα από τη βιβλιογραφία και τη χρονολόγησή τους, και έναν επίσης συνοπτικό κατάλογο των μελών που εξετάστηκαν κατά τύπο και κατηγορία, με πλήρη τα τεχνικά τους χαρακτηριστικά, δηλαδή τον αριθμό ευρημάτων και τυχόν άλλους χαρακτηριστικούς αριθμούς, τις διαστάσεις, γενικές και επιμέρους, το υλικό, την κατάσταση διατήρησης, τα ίχνη εργαλείων και τεχνικής, τη χρονολόγηση, την τυχόν υπάρχουσα βιβλιογραφία και μία αντιπροσωπευτική φωτογραφία.

Στο τέλος παρατίθενται οι χάρτες και οι πίνακες. Οι χάρτες είναι επτά, ένας γενικός της Λακωνίας με σημειωμένες τις θέσεις που αναφέρονται στη διατριβή, είτε επειδή εξετάζονται στην τοπογραφία είτε επειδή αποτελούν χώρους αποθήκευσης αρχιτεκτονικών μελών, και έξι της πόλεως της Σπάρτης, που αντιστοιχούν στις έξι χρονολογικές περιόδους της διατριβής και στους οποίους απεικονίζονται οι θέσεις των διαφόρων κτηρίων, με διαφορετικό σύμβολα ανάλογα με το είδος τους. Τους χάρτες συνοδεύει σχετικό υπόμνημα. Ακόμη παρατίθενται πίνακες για όσα μέλη κρίθηκε απαραίτητο, αποτελούμενοι από μία έως έξι εικόνες, ανάλογα αφενός με τις φωτογραφίες που στάθηκε δυνατό να ληφθούν και αφετέρου με τις ανάγκες να απεικονιστούν διαφορετικές όψεις ή λεπτομέρειες των μελών.

Doulfis George: «The image of Sparta and Laconia from the Roman conquest to Late Antiquity through the column capitals. Typology-Morphology-Topographical context»

The aim of this dissertation is to retrace the image of Sparta and Laconia from the Roman conquest to Late Antiquity through the examination of the column capitals that have been found or collected in Lakonike. In the introductory chapter the methodology of the research is presented and a historical outline is sketched. In the first main chapter the topographical context of the capitals is investigated. Sparta, Gytheion and 16 more cities are presented with their monumental buildings (282 in total) that bear or could bear column capitals. In the second main chapter 855 column capitals are thoroughly studied in terms of typology, style, morphology, technology, use and chronology. A chapter about the 6th century AD and its transitional character follows. Finally, in the concluding chapter, several observations take place about the image or images of the laconic cities. It is assumed that they had a multi-

prismatic character which consisted of elements from Attica, Asia Minor, Italy, Thasos, Constantinople and Egypt. Thus, it is clear that Roman Sparta and Laconia had reversed the known saying of Thucydides about the image of classical Sparta.